

NUTQ O‘STIRISHDA IBORALARNIG O‘RNI

Ahmadjonova Adiba Azizjonovna

Alisher Navoiy nomidgi TOShDO‘TAU 311-guruh talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada iboralarning o‘quvchilar nutqini o‘stirishdagi ahamiyati ilmiy-metodik nuqtai nazardan tahlil etilgan. Iboralar tilning obrazlilik va ta’sirchanlik imkoniyatlarini oshiruvchi muhim vosita sifatida qaraladi. Maqolada iboralarning o‘zlashtirilishini ta’minlovchi samarali metodlar, o‘quvchilarning yosh xususiyatlariga mos topshiriq va mashq turlari, shuningdek, ularning emotsional, estetik va mantiqiy tafakkurini rivojlantirishdagi roli yoritilgan. Iboralarni og‘zaki va yozma nutqda to‘g‘ri va o‘rinli qo‘llash orqali o‘quvchining muloqot madaniyati, ifoda mahorati va tilga bo‘lgan estetik munosabati shakllanishi asoslab berilgan.*

Kalit so‘zlar: *Kalit so‘zlar: iboralar, frazeologizm, nutqni o‘stirish, boshlang‘ich ta’lim, o‘quvchi lug‘ati, didaktik o‘yin, kontekstual yondashuv, ona tili, so‘z boyligi, emotsional ifoda.*

Abstract: *This article analyzes the importance of idioms in developing students' speech from a scientific and methodological point of view. Idioms are considered an important tool that increases the expressiveness and expressiveness of the language. The article highlights effective methods for mastering idioms, types of tasks and exercises appropriate to the age characteristics of students, as well as their role in developing emotional, aesthetic and logical thinking. The formation of a student's communication culture, expressive skills and aesthetic attitude to language through the correct and appropriate use of idioms in oral and written speech is substantiated.*

Key words: *Keywords: phrases, phraseologism, speech development, primary education, student vocabulary, didactic game, contextual approach, native language, vocabulary, emotional expression.*

Nutq o‘stirish maktab ta’limining eng muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. O‘quvchilarning fikrlash doirasini kengaytirish, til boyligini rivojlantirish, ifoda madaniyatini shakllantirishda iboralar muhim ahamiyat kasb etadi. Iboralar – ko‘p hollarda ko‘chma ma’noni bildiruvchi, xalq og‘zaki ijodi yoki yozma adabiyotda shakllangan, nutqqa tasviriylilik va ifodaviylilik baxsh etuvchi birikmalardir. Bu iboralar o‘quvchilarga og‘zaki va yozma nutqni chuqurroq anglash, uni boyitish, obrazli fikrlashga o‘rgatish uchun xizmat qiladi.

6-sinf ona tili darsligi asosida olib borilgan kuzatuvlar shuni ko‘rsatadiki, aynan shu yosh bosqichida o‘quvchilarning tasavvur doirasi kengaya boshlaydi, atrofdagi hodisalarni obrazli tasvirlashga ehtiyoj seziladi. Shu sababli iboralarni o‘rgatish va ularni nutqda qo‘llashga yo‘naltirilgan topshiriqlar alohida metodik yondashuvni talab qiladi. Darslikda iboralarga oid mashqlar, matnlar, testlar va savol-javoblar orqali iboralarni anglash va o‘zlashtirishga keng imkoniyatlar yaratilgan.

Iboralarni o‘rgatishda birinchi navbatda ularning ma’nosi tushuntiriladi. Ko‘pchilik iboralar lug‘aviy ma’nodan yiroq bo‘lgan ko‘chma ma’noni anglatgani bois o‘quvchida savollar tug‘ilishi tabiiy. Masalan, “ko‘ngli tog‘dek ko‘tarildi” iborasi faqat so‘zma-so‘z tarjima qilinganda emas, balki obrazli ifoda sifatida tushunilgandagina to‘g‘ri talqin etiladi. Bu esa darsda muhokama va bahs-munozarani talab qiladi. O‘quvchilarga iboraning matn kontekstida qanday ishlatilayotganini tushuntirish, ular orqali his-tuyg‘ularni qanday ifodalash mumkinligini ko‘rsatish maqsadga muvofiq.

Mashqlar yordamida iboralarning semantik xususiyatlarini ochib berish, ularning gapdagi vazifasini aniqlash o‘quvchilarning nutqiy kompetensiyasini

shakllantiradi. Ayniqsa, 6-sinf darsligidagi mashqlarda iboralarning sinonimlari bilan almashtirish, iboralardan foydalanib gap tuzish, iborani izohlash kabi topshiriqlar mavjud bo'lib, ular o'quvchilarning mustaqil fikr yuritishiga, iboralardan o'rinli foydalanishga o'rgatadi. Misol uchun, "tosh bosdi yuragimni" iborasi matnda qanday vazifani bajarayotganini tahlil qilish orqali o'quvchi ibora orqali ruhiy holatni ifodalash mumkinligini anglaydi.

Iboralarni o'rgatishda turli metodik usullarni qo'llash tavsiya etiladi. Ulardan eng samaralilari quyidagilardir: kontekst asosida izohlash, dramatizatsiya (rol o'ynash), savol-javob, rasm asosida matn tuzish, lug'aviy tahlil, sinonimik qator tuzish, hikoya davom ettirish. Bu usullar o'quvchilarning faolligini oshirib, iborani eslab qolish, nutqda qo'llash darajasini mustahkamlaydi.

Nutq o'stirishda iboralarni o'rgatish faqat tilshunoslik bilimini berish emas, balki kommunikativ kompetensiyani ham shakllantirishdir. O'quvchi iborani qachon, qanday holatda ishlatish mumkinligini bilishi, uni turli janrdagi matnlarda erkin qo'llay olishi zarur. Bunda yozma mashqlar, ya'ni insho, bayon, matn tuzish, muloqot yozish kabi topshiriqlar muhim rol o'ynaydi. O'quvchiga "ko'ngli ko'tarildi" iborasini qatnashtirib bir-ikki gap tuzishni topshirish bilan cheklanmasdan, u iborani o'z fikrini ifodalashda qanday ishlatishini ham baholash kerak.¹

6-sinf ona tili darsligida keltirilgan xalq maqollari, hikmatli so'zlar va badiiy matnlar orqali iboralarning estetik va madaniy funksiyasi ochib beriladi. Masalan, xalq iboralarini tushunish orqali o'quvchi xalq donishmandligi, tasviriy tafakkuriga daxldor bilimlarni oladi. Shu bois, iboralarning manbai, kelib chiqish tarixi, xalq ijodidagi o'rni haqida qisqacha izoh berish iborani chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

¹ Mamajonov A., Ahmedov A. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: O'zbekiston, 2019.

O'quvchilar nutqida iboralarining ko'p qo'llanilishi ularning fikrini ravon, ifodali va boy shaklda bayon etishiga olib keladi. Bu holat ularning yozma ishlarida ham namoyon bo'ladi. Masalan, oddiy bir voqeani "uyga keldim, non yedim, dars qildim" tarzida emas, balki "uyga kirib, ko'nglim tog'dek ko'tarildi – ona mehri boshqa-da" kabi obrazli, ifodali qilib bayon etishi nutq o'sishini anglatadi. Bunday uslubiy yondashuv, albatta, o'rgatilgan iboralarining faol qo'llanilayotganidan dalolat beradi.

Shuningdek, iboralarni o'rganish jarayonida ularning ifoda vositasi sifatidagi ahamiyatini ochib berish muhim. Ko'pchilik hollarda o'quvchilar iborani gapda qanday ishlatishni bilmaydi, ayniqsa yangi o'rgangan iboralarining o'rnini to'g'ri topa olmaydi. Bunday vaziyatlarda o'qituvchi o'quvchiga nafaqat iboraning ma'nosini, balki uning emotsional tusini, stilistik boyligini ham tushuntirishi kerak. Masalan, "ko'z oldi qorong'ilashdi" iborasi oddiy holatni emas, balki juda kuchli ruhiy holatni bildiradi. Bu iborani qanday vaziyatda ishlatish kerakligi haqida muhokama olib borish, o'quvchilarning emotsional tushunchalarini boyitadi.

Yana bir muhim jihat – iboralarni o'rgatishda milliy mentalitet, xalq tafakkuri, qadriyatlar bilan bog'liqligini ko'rsatishdir. Iboralar xalqning asrlar davomida shakllangan obrazli tafakkuri mahsuli hisoblanadi. Masalan, "boshi osmonga yetdi" iborasi xalqimiz tasavvuridagi baxtiyorlik holatini ifodalaydi. O'quvchilar ushbu iboralarni anglab olish orqali o'z tiliga, madaniyatiga chuqurroq kirib boradi. Shunday yondashuvlar o'quvchida milliy iftixor hissini uyg'otadi.

Metodik yondashuv sifatida iboralarni dramalashtirish, ya'ni iboralarining mazmuniga mos kichik sahna ko'rinishlarini tayyorlash orqali ularni o'zlashtirish o'ta samarali hisoblanadi. Masalan, "ko'ngli tog'dek ko'tarildi" iborasiga mos holatni sahnalashtirish o'quvchilarda ijodiylikni, tasviriy tafakkurni rivojlantiradi. Bu kabi topshiriqlar orqali iboralar xotirada mustahkamlanadi va ular o'quvchining faol lug'at boyligiga aylanadi.

Shuningdek, iboralarni she'riy misralarda, maqollarda, hikmatli so'zlarda izlash va ularning ma'nosini tahlil qilish ham o'quvchilar nutqini o'stiradi. Darslikda yoki qo'shimcha manbalarda keltirilgan she'r va hikmatlardan olingan iboralarni tahlil qilish, ularni o'quvchi o'z hayoti yoki his-tuyg'ulari bilan bog'lashi orqali o'zlashtirish ancha samarali kechadi. Masalan, quyidagi kabi topshiriqlarni berish mumkin: "Yuragi o'ynab ketdi" iborasiga mos holatni o'z hayotiy tajribangizdan yozing. Bu nafaqat iborani tushunishga, balki uni shaxsiylashtirishga yordam beradi.

Iboralarning tasnifini ham o'quvchilarga sodda tilda tushuntirish foydali. Ya'ni iboralarni emotsional (ruhiy holatni bildiruvchi), harakatni kuchaytiruvchi, muqobillashtiruvchi, kinoya mazmunli kabi guruhlariga ajratib o'rgatish orqali o'quvchi ularni nutqida maqsadga muvofiq ishlata oladi. Bu metod iboralarni faqat yodlash emas, balki ongli ravishda qo'llashga olib keladi. Misol uchun, "ko'ngli yorishdi" – emotsional ibora, "oyog'i yerdan uzildi" – his-hayajonni bildiruvchi ibora, "burnini osmonga ko'tardi" – kinoyali mazmunli ibora.

Yana bir usul – iboralarni zamonaviy kontekstda qo'llash. O'quvchilardan ijtimoiy tarmoqlarda, do'stlar bilan suhbatda, blog yozish paytida iboralardan foydalanishga topshiriq berish ham natijali bo'ladi. Masalan: "Bugungi kuningiz qanday o'tdi? O'zingizni biror ibora orqali tasvirlang." Bu orqali o'quvchi iboralarning zamonaviy hayotda ham ishlatilishini tushunadi va ulardan faol foydalanishni boshlaydi.

Darslarda iboralarning ijobiy va salbiy ma'noli turlarini farqlash ham muhim. Bu o'quvchilarning stilistik sezuvchanligini oshiradi. Masalan, "ko'ngli tushdi" salbiy holatni bildirsa, "boshi osmonga yetdi" ijobiy holatni ifodalaydi. O'quvchining bu farqni anglashi ularning kommunikativ vaziyatda iborani to'g'ri tanlash malakasini oshiradi.²

² Karimov A. O'zbek tilshunosligida frazeologizmlar. – Toshkent: Fan, 2018.

6-sinf o'quvchilari bilan ishlashda ularning yosh psixologiyasini inobatga olib, iboralarni shaxsiy tajribalari bilan bog'lash zarur. "Ko'ngli cho'kdi" iborasini o'quvchi sinovdagi qiyinchilik bilan bog'lashi, "qulog'i ding bo'ldi" iborasini esa kutilmagan xabar eshitish holati bilan bog'lashi mumkin. Shunday yondashuvlar iboralarning ma'nosini chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

Umuman olganda, iboralarni o'rgatish va ular orqali o'quvchilarning nutqini o'stirish uzluksiz va chuqur yondashuvni talab etadi. Bu borada 6-sinf darsligi imkoniyatlari keng: unda iboralar matnlar orqali berilgan, mashqlar bilan mustahkamlangan, mavzular doirasida turlicha tahlil etilgan. O'qituvchi ushbu imkoniyatlardan to'g'ri foydalansa, o'quvchi nafaqat tilni o'rganadi, balki til orqali fikrini, his-tuyg'usini, munosabatini ham ifodalay oladigan madaniyatli shaxs sifatida shakllanadi.

Iboralar orqali o'quvchilar nutqini o'stirish bo'yicha amalga oshiriladigan ishlarda darsdan tashqari mashg'ulotlar, yozma tanlovlar, hikoya tuzish musobaqalari, dramatik chiqishlar, "iboralardan to'g'ri foydalan" kabi o'yinli metodlar yaxshi natija beradi. Bu orqali iboralar unutilmaydi, balki faol ishlatiladigan vositaga aylanadi.

Xulosa qilib aytganda, iboralar 6-sinf o'quvchilari nutqini o'stirishda zaruriy vositadir. Darslikda mavjud mashq va topshiriqlardan to'g'ri foydalanish, o'qituvchining metodik yondashuvi, o'quvchi faoliyatining monitoringi orqali iboralarning o'zlashtirilish darajasi oshadi. Shuningdek, iboralarni og'zaki va yozma nutqda qo'llashga yo'naltirilgan topshiriqlarning ko'paytirilishi, ular asosida ijodiy ishlar tashkil etilishi o'quvchilarning til boyligini kengaytiradi, fikr ifodasi madaniyatini shakllantiradi. Demak, iboralarni o'qitish jarayoni nafaqat grammatik bilim, balki madaniy, estetik va kommunikativ malakalarni shakllantirish vositasi bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Jo'rayev R.R., Suyunova S.S. va boshqalar. O'zbek tili. 6-sinf uchun darslik. – Toshkent: Ma'naviyat, 2022.
2. Yusupova S.I. O'zbek tilini o'qitish metodikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.
3. Mamajonov A., Ahmedov A. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: O'zbekiston, 2019.
4. G'anieva M., To'xtayeva N. Nutq madaniyati va uslub. – Toshkent: O'qituvchi, 2020.
5. Karimov A. O'zbek tilshunosligida frazeologizmlar. – Toshkent: Fan, 2018.
6. G'afurova M., G'ulomova D. Ona tili darslarida innovatsion metodlardan foydalanish. // Metodik tavsiyalar to'plami. – Toshkent: TDPU, 2021.